

Sobre l'edició en quatre volums de *Totes les obres de Verdaguer*

Joaquim Molas

Verdaguer és l'autor català amb més edicions d'obres completes, alguna d'elles fins i tot amb més d'una reimpressió. Recordo: la primera, com va remarcar Ricard Torrents el dia de la inauguració del col·loqui, es va iniciar fa just cent anys, el 1905, quan només en feia tres de la mort del poeta, va ser publicada en set densos volums per la Llibreria Científich-literaria, de Toledano, López y Cia., i per la del seu successor, Josep Agustí;¹ la segona, la més popular i fins avui, per influència de Casacuberta, la més utilitzada pels estudiosos, va ser publicada deu anys després per la Il·lustració Catalana, de Francesc Matheu, en trenta volums, un per obra, i amb un tiratge, si més no els vint-i-set primers, de quinze mil exemplars;² la tercera, projectada en diversos volums, va anar

1. El 1905 van sortir tres volums, el tercer publicat, ja, per Josep Agustí, que, entre 1906 i 1907, va treure els quatre restants. Els distribuïdors van ser sempre els mateixos: «Sucesores de M. Soler». En conjunt, la sèrie, segons Serra i Boldú, havia de constar de deu volums: «un vuitè volum integrat per les obres pòstumes, un volum novè amb la crítica mundial que hauria sigut una escaient apologia del poeta i de la llengua catalana, i finalment un darrer volum amb el vocabulari usat per en Verdaguer en les seves obres, acompanyat de l'equivalència castellana per a facilitar la tasca als traductors» (V. SERRA I BOLDÚ. *Biografia de mossèn Jacinto Verdaguer*. Barcelona: Associació protectora de l'ensenyança catalana, 1924, p. 211).

2. El 1913, Matheu, després d'haver comprat els drets d'edició i d'haver intentat inútilment que la Diputació de Barcelona complís l'acord pres pocs dies abans de la mort del poeta, va emprendre pel seu compte la publicació de les obres completes. I ho va fer amb l'ajut econòmic d'un empresari del ram de la joieria i fervorós activista politicocultural, Joaquim Cabot i Rovira, a qui Verdaguer va dedicar un dels seus darrers poemes («Lo filador d'or». *Juventut*, I: 1, 1900, p. 5). «Ara, lo d'en Verdaguer», diu Matheu a Víctor Català, en una carta datada el 11-I-1914, «no sé pas com ne sortirem; es una caparrada d'en Cabot y meva, que pot sortirnos un xich cara». I afegeix: «ho hem calculat a no guanyarhi res, y si no's ven la edició, hem de perdre diners de valent. Si fossim un poble més gran y poguessin ferse cent ò doscents mil exemplars,

a càrrec de la Llibreria Catalònia i va quedar interrompuda el 1936, i per últim, la quarta, apareguda, el 1943 en plena bogeria franquista la va dur a terme l'Editorial Selecta, successora de la Catalònia, i va ser objecte el 1949 d'una nova edició, que ha estat reimpressa diverses vegades, la darrera el 1974.³ Valdria la pena de fer un estudi de les quatre (o cinc) edicions, que, en molts d'aspectes, es repeteixen les unes a les altres, però que, en canvi, difereixen en aspectes essencials, com l'ordenació o la intervenció lingüística i fins estilística del text.⁴ La primera, segons Valeri Serra i Boldú, va ser preparada per un jove llibreter de vell, Joan B. Batlle, fill de la governanta del pis del carrer de la Canuda on residia Verdaguer, que va tractar molt directament el poeta fins a convertir-se en un expert de la seva obra.⁵ «Durant nostra carrera d'estudiant», recorda el 1920, «estiguérem ben bé deu anys al servey quasi immediat de nostre plorat poeta Mossèn Jacinto Verdaguer. En son pis del carrer de la Canuda nasqué *La Veu de Catalunya*, y allí tinguérem la sort de sadollarnos ab les aygües del Renaxement de la nostra terra».⁶ Per exemple: és qui rep i revisa els poe-

podria ser un negoci. Ara, ab una edició de 15.000, no hi hà manera de ferne, sobretot havent hagut de pagar per dret de propietat deu mil pessetes. Si logrem, a copia de baratura, cobrar la edició, quedaré ben content de saber que no sols tenim un públich gros (relativament) de 10 cèntims [el de la *Lectura popular*], sinó un públich de 60. Si aquest éxit vingués, un altre dia probaríem de trobar el públich de pesseta» (dono les gràcies a Ramon Pinyol per haver-me cridat l'atenció sobre aquesta carta). Cf. V. SERRA I BOLDÚ. *op. cit.*, 214-15; R. MATHEU. *Vida i obra de Francesc Matheu*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1971, p. 133-34; *Epistolari de Víctor Català*, vol. I, a cura d'I. MUÑOZ I PAIRET. Girona: CCG Edicions, 2005, p. 198.

3. La primera edició, que es limita a reproduir la popular de la II·lustració i que va ser reimpressa tres anys després, va poder veure la llum gràcies als bons oficis polítics d'Ignasi Agustí i va ser publicada, per imposició de l'autoritat competent, en ortografia prefabrianiana (cf. I. AGUSTÍ. *Ganas de hablar*. Barcelona: Planeta, 1974, p. 156). A partir de la segona edició, molt ampliada i preparada, si no vaig errat, per Josep Miracle, un bon coneixedor de l'obra de Verdaguer que aleshores treballava per a la Selecta, ho va ser, ja, en ortografia moderna (sobre aquesta edició, augmentada, en la darrera reimpressió, amb dues proses i quatre poemes, cf. la minuciosa ressenya de R. ARAMON I SERRA. *Estudis Romànics*, II, 1949-50 (1951), 255-261).

4. Per a aquest estudi, cf. una primera aproximació dins N. GAROLERA. «La transmissió impresa de les obres de Verdaguer», dins *Anuari Verdaguer*, vol. I, Vic, 1987, p. 147-167.

5. V. SERRA I BOLDÚ. *op. cit.*, 211.

6. Cf. *Assaig de bibliografia barcelonina. Facsímils publicats ab motiu de les Bodes d'argent de la llibreria L'Arxiu de Joan Bta. Batlle fundada en 1895*. Barcelona: 1920, p. 7.

mes del *Roser de tot l'any* destinats a *La Veu*, qui li fa petits encàrrecs domèstics i qui, pel que sembla, l'ajuda en la distribució i venda dels seus llibres.⁷ Batlle, en els set volums apareguts, inclou tots els reculls publicats en vida pel poeta, ordenats per grans temes i, dins cada tema, més o menys per la data d'impressió, i a partir del vol. V, comença a incloure els publicats, després de la mort, per L'Avenç, com els *Discursos*, o per la revista *Pèl & Ploma*, com *Al Cel*. Així, els vols. I-III contenen la poesia religiosa, sense distingir, però, la pròpiament lírica o devota del poema llarg de tipus llegendari i hagiogràfic; el vol. IV, la poesia èpica o civil; els vols. V-VI, la prosa, primer la ideològica i narrativa i, després, l'excursionista, la folklòrica i l'autobiogràfica de combat, i suposo que, com a extensió i, a la vegada, com una mena d'introducció del vol. VII, els *Aires del Montseny*; i el VII, la darrera poesia religiosa de tipus intimista o simplement devota. Pel que fa als *Discursos*, n'afegeix, al recull de L'Avenç, un de nou, el llegit en el Certamen catalanista de Valls, però inclou, com havia fet L'Avenç, la *Llegenda de la Creu del Montseny*, tot i que, en aquest cas, també figura, per prescripció, en els apèndixs dels *Aires del Montseny* (vol. VI). Altrament, reuneix per primer cop en un sol bloc les dues sèries d'articles *En defensa pròpia*, la segona no aplegada fins aleshores en volum, i amplia les *Excursions i viatges* amb un article de *La Veu del Montserrat*, «La romeria espanyola», i amb dues proses inèdites sobre Mallorca i Artà, tretes, totes dues, dels quaderns de treball.

Sens dubte, pel que fa a la segona, la de la Il·lustració Catalana, Matheu, com a propietari de l'empresa i com a impulsor de la iniciativa, va dirigir l'operació, però no sé fins a quin punt, per ser qui era, va participar en la seva realització material. Els vint-i-set primers volums, publicats, amb l'excepció dels *Càntics* i, en certa mesura, del *Montserrat*, com a tal, i de les traduccions, per rigorós ordre cronològic i seguint, o no, l'edició preparada per Joan B. Batlle (per exemple, inclou dos cops *La llegenda de la Creu del Montseny*, un en el volum de discursos, i l'altre en els *Aires*, unifica els articles d'*En defensa pròpia* i amplia les *Excursions*, però, en canvi, no té en compte el recull de *Prosa florida*, 1908, de la «Biblioteca

7. Cf. UN CATALÁN. *Verdaguer vindicado*. Barcelona: 1903, p. 46; *Epistolari de Jacint Verdaguer*, a cura de J. M. de Casacuberta - J. Torrent i Fabregas, vol. VIII. Barcelona: Barcino, 1984, p. 131-33, i vol. XI Barcelona: 1993, p. 251-54; N. GAROLERA. «Vint cartes de Verdaguer inèdites», *Ausa*, XV: 128-29, 1992, p. 25-44.

Popular de L'Avenç»), reproduïxen les obres donades a l'estampa per Verdaguer i les aparegudes després de la seva mort, sobretot, per iniciativa de L'Avenç, excepte, ignoro per quins motius, les *Perles del «Llibre d'Amic e Amat»*, *Sants* i *Els pobres*, i per tant no presenten a priori uns problemes especials de fabricació, fins i tot comptant amb la «regularització» ortogràfica i amb les possibles variacions (ampliació dels *Càntics*, traslladats, trencant la cronologia, al final de la sèrie, amb una tercera secció formada amb poemes dispersos del mateix gènere). Per contra, els vols. XXVIII-XXX, publicats alguns d'anys després com a fulletó de la revista *Catalana*, requereixen, per les seves característiques, la intervenció directa d'un o d'uns col·laboradors més o menys especialitzats. La mateixa revista, en anunciar, en el darrer número del 1923, la represa de la sèrie, diu que aquesta ha estat possible «gracies a bons amichs que'ns han ajudat en la recerca, gracias a instituciones y particulars que'ns han facilitat la copia y compulsa de manuscrits» (VII: 157, p. 561). I, en el primer de l'any següent, tot i que l'editorial encara realitza una crida demanant l'ajut dels lectors en l'arreglada de materials (VIII: 158, p. 1), inaugura la publicació dels fulletons i ho fa amb un article de presentació de Josep Franquesa i Gomis, un escriptor i professor universitari molt lligat a les empreses de Matheu, que, a primer cop d'ull, sembla traïr un coneixement per dins de l'operació i donar-la, ja, per acabada («Els tres nous llibres de mossèn Jacinto Verdaguer», VIII: 158, p. 2-8, esp. p. 2). Tanmateix, les tres noves obres, segons les notícies que va donant la revista, es van tancar sobre la marxa amb dificultats i de manera més o menys desordenada. Així, el 31-V-24, diu: «preguem als nostres suscriptors que'ns perdonin la falta d'ordre que puguin notar en la publicació dels folletins. S'han de fer càrrech que en aquests temps un fa lo que pot y no lo que vol». No sé si els «temps» són els propis de l'editorial o els derivats, si no del nou règim polític (en el número dedicat als Jocs Florals diu de manera explícita: «aquest número ha passat per la censura militar», p. 144), d'una vaga més o menys puntual; en tot cas afegeix: «per dificultats de les circumstancies tenim endarrerit el volum de *Barcelonines* qu'es el XXVIII de la col·lecció *Obres completes de Mossèn Jacinto Verdaguer*. Per dificultats de compulsa ab els manuscrits originals, se'ns retrassa'l XXIX de *Jovenívoles*, qual[s] plechs hem de repartir poch a poch. Y per axò comencèm avuy a donar lo volum de *Disperses*, qu'es el XXX y últim de la col·lecció, esperant que molt aviat podrèm restablir l'ordre del repartiment i enllestir la respecti-

va sortida dels volums» (p. 160). El 15-IX-24, en donar per tancades les *Jovenívoles*, diu que no han «pogut apressar més» la publicació dels tres volums previstos «a causa de certes dificultats que s'han anat presentant durant el curs de la seva publicació, algunes de les quals han pogut esser solventades gracies al desprendiment y bona voluntat d'entusiastes compatriotes. No hem de perdre l'esperança de poder acabar satisfactoriament lo que manca dels altres dos volums» (p. 288). I, el 30-IX-24, anuncia que s'ha acabat, ja, el volum de *Disperses* i que, per acabar el de les *Barcelonines*, és a dir, el XXVIII, falta encara «vèncer alguna dificultat inesperada per estampar les últimes pàgines» (p. 304). Finalment, al cap de més d'un any, el 15-XII-25, anuncia: «ab aquest número repartim los últims plechs y les cobertes de *Barcelonines* de Mossèn Jacinto Verdaguer, quedant complet aquest volum» (IX: 204, 1925, p. 375). Al llarg d'aquests dos o tres anys, ¿qui va intervenir en la tria i transcripció dels textos i, al capdavall, en la seva fixació? ¿Un sol col·laborador? ¿O, segons la matèria, un per a cada volum? ¿Franquesa i Gomis? Pel que sembla, la nota que precedeix les *Jovenívoles* és obra de Matheu o, almenys, inspirada per ell, però ¿qui va triar el manuscrit i qui el va transcriure? ¿Fins a quin punt hi van intervenir Busquets i Punset, fervorós verdaguerista i autor de la casa, o Viada i Lluch, aquest, sobretot, en la compilació de les *Barcelonines*? Caldria examinar a fons els papers de Matheu conservats a la Biblioteca de Catalunya, cosa que, segons tinc entès, ha començat a fer l'amic Llorenç Soldevila.

Històricament, l'edició de la Llibreria Catalònia constitueix el primer intent, val a dir que, en molts aspectes, fallit, de posar l'obra de Verdaguer a l'abast del nou públic de formació, per entendre'ns, fabriana. O noucentista. En l'*Advertència editorial*, que figura en el primer volum, l'autor de la compilació, per a mi desconegut, ja ho remarca, si bé de forma més aviat imprecisa: «la ràpida evolució de l'idioma català en aquests darrers temps fa que, tot i el poc temps que ens separa, *bàgim hagut de tractar la seva obra com la d'un autor antic: respecte absolut al llenguatge, però adaptant-lo tant com se pugui a l'ortografia moderna*» (p. 7, el subratllat és meu). No sé si el pare Miquel d'Esplugues, aleshores d'una gran incidència en la vida cultural catalana (cf., per exemple, el doble número que, amb motiu de la mort, li va dedicar la revista *Crítèrion* l'any 35), va tenir alguna mena de participació en la iniciativa. En tot cas, en una *Nota preliminar* que figura també en el primer volum, P.M.E., és a dir el pare Miquel d'Esplugues,

considera que, al cap de vint-cinc anys de la mort de Verdaguer, es fa, ja, necessària una revisió a fons del poeta, sobretot de la seva condició eclesiàstica: «és per això que no vaig vacil·lar a encarregar-me [s'autoencarregar ell mateix? Accepta simplement l'encàrrec de l'editor o del compilador?] una semblança de Verdaguer, *fermall* d'aquestes 'Obres completes'». I afegeix: «Al *davant*, m'hauria semblat, és possible que semblés a tothom, una pantalla, amb pretensions de gust dubtós.// Al *final*, em sembla a mi, i em refio que semblarà a tothom, pura irradiació de la figura de l'home i del sacerdot, a través de l'escriptor i del poeta, no pas negats, sinó afirmadíssims per la conducta de l'home i del sacerdot» (p. 6). Aquesta revisió, però, va aparèixer, no al final de la sèrie, sinó molt abans, el 1930, com un apèndix, amb paginació pròpia, del vol. X, que conté el *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* i *En defensa pròpia* i que, per tant, s'adiu perfectament amb el contingut. Amb anterioritat al vol. X, havien sortit, entre 1928 i 1930, els vols. I-V, i després del X van sortir, entre 1933 i 1936, els vols. VI-IX, a més d'una reimpressió, la del vol. I, l'any 34.⁸

Avui, hi ha en curs dues noves edicions que, en el fons, són fruit d'una mateix afany i que, per tant, es complementen l'una a l'altra. La primera, amb el títol general d'*Obres completes*, impulsada per la Societat Verdaguer i publicada per Eumo Editorial en volums independents. I la segona, publicada, amb el títol de *Totes les obres*, per Edicions Proa en quatre volums de més de mil quatre-cents pàgines cada un. Per definició, totes dues coincideixen en la tria del text base, la darrera edició controlada per l'autor, si bé corregida, en tots dos casos, dels seus possibles errors mecànics. I, per coherència, amb l'ortografia, i només amb l'ortografia, regularitzada segons les normes actuals. Ara: totes dues difereixen en el destinatari i, per consegüent, en la seva concepció i realització. En efecte: les *Obres completes* van destinades a un públic acadèmic, és a dir: especialitzat. Així, són dirigides per un comitè científic, cada volum és fet per un especialista i, al seu torn, és revisat per un altre especialista. Per a la Societat Verdaguer, és tan important el text com l'estudi del text i de la seva gestació, que molts cops resulta d'una gran complexitat. Això explica que posi en joc, en els pròlegs i en les notes, tota la documentació pos-

8. El tiratge confessat dels cinc primers volums és de dos mil exemplars, i el dels cinc restants oscil·la entre els mil vuit-cents i els mil vuit-cents cinquanta, sempre, però, amb l'afegit de cent estampats en paper de fil Guarro.

sible: projectes i esborranys, versions manuscrites, fonts, publicacions prèvies en revista o en llibre, etc.⁹ Per contra, *Totes les obres*, a cura d'Isidor Cònsul i del qui parla, van destinades al lector en estat pur, és a dir: al lector que llegeix simplement per llegir, més exactament: per identificar i contrastar les seves emocions, pel plaer de divertir-se o per la necessitat de reflexionar. I, per tant, dóna el text nu i pelat, només armat d'ell mateix.

A grans trets, els objectius de l'edició Proa podrien ser resumits en tres punts. Primer: incorporar les troballes realitzades per més de cinquanta anys d'estudis verdaguerians, especialment les realitzades per Josep M. de Casacuberta, sol o en companyia de Joan Torrent i Fàbregas, que han permès d'eixamplar notablement les fronteres de les quatre (o cinc) col·leccions anteriors. Dos: respectar escrupolosament els drets de l'autor i, a la vegada, els drets del lector. En efecte: Verdaguer, que posseïa, com és sabut, una rigorosa consciència d'escriptor, revisava constantment, a la recerca d'un ideal —el que s'havia proposat, ni que fos entre boires—, els seus textos abans i després de ser publicats, fins i tot després d'haver-los aplegat en volum. *Totes les obres* reproduïen fidelment el text de l'edició d'última mà, respectant tots els seus trets morfològics, fonètics i sintàctics, però, com he dit, corregeixen els errors mecànics i, per atenció al lector i per mantenir la coherència del conjunt, regularitzen l'ortografia, al capdavant una convenció, segons les normes modernes. Amb una excepció, la de *Lo somni de sant Joan*, la darrera edició del qual, apareguda el 1899, és plena d'errors. D'altra banda, *Totes les obres* recullen no sols els textos que Verdaguer va publicar en vida i que, per tant, va donar per definitius, sinó també aquells que, en morir, va deixar inèdits en un estat més o menys avançat d'elaboració, vull dir: que són llegibles sense l'ajut de crosses ni d'ulleres d'augment. Ara: per respecte a l'autor i al lector, separen els uns dels altres i donen els inèdits en forma d'annex. O en

9. Sobre aquesta edició, cf. P. FARRÉS-J. MOLAS-R. PINYOL-R. TORRENTS. «Per a una edició crítica de les obres completes de Jacint Verdaguer», dins *Anuari Verdaguer*, vol. II, Vic, 1988, p. 189-203. Fins ara, han sortit sis volums, un d'ells ja reimprès: *Dos màrtirs de ma pàtria, o siga Lluçà i Marcià*, a cura de R. Torrents (1995); *Montserrat, I: Llegendes de Montserrat*, a cura de M. M. Boix (1997; reimpr. 2004); *Sant Francesc*, a cura d'I. Cònsul (2001); *L'Atlàntida*, a cura de P. Farrés i Arderiu (2002); *Pàtria*, a cura de R. Pinyol i Torrents (2002) i *Montserrat, II: Llegendari, cançons, odes*, a cura de M. M. Boix-R. Pinyol i Torrents (2004).

apèndix.¹⁰ I, per tant, procuren de salvar la «responsabilitat» del poeta i, en canvi, els posen a l'abast del lector per a les seves possibles maniobres intel·lectuals. O sentimentals. Tres: pretenen d'ordenar el conjunt de l'obra per gèneres, amb tot el que això suposa. I, dins de cada gènere, per any d'impressió. El vol. I, aparegut el 2002, amb data, però, del 2003, conté la prosa, excepte els autopròlegs i les poques mostres conservades del dietari íntim dels anys 90;¹¹ el vol. II, també del 2003, l'única peça teatral i tots els poemes llargs, és a dir, els poemes èpics, les llegendes històriques o protohistòriques i els poemes hagiogràfics, i els vols. III i IV, el conjunt de la poesia: el III, del 2005, els deu reculls publicats en vida, i el IV, a punt de sortir, tota la poesia que va deixar inèdita o dispersa en miscel·lànies, revistes i fulls volants.

La prosa, per exemple, ha estat no sols ampliada, sinó reorganitzada de nou. En efecte: els articles i els discursos s'han distribuït, per les seves característiques, en dos blocs o reculls monogràfics: *L'aucell del Paradís* aplega, amb la definició verdagueriana de poesia com a títol, els articles, pròlegs i discursos sobre literatura; *Lo cornamusaire i altres proses*, els articles pròpiament periodístics que, segons la cronologia, són agrupats en tres seccions. A més d'uns pocs textos nous que figuren en aquests dos reculls miscel·lanis o en els apèndixs dels llibres publicats pel poeta, entre ells, alguns d'esplèndids, com *Posta de sol* (TO, I, 151-53), el volum incorpora per primer cop l'epistolari pràcticament complet. O, almenys, el conegut i publicat fins ara. La carta privada, que, per definició, constitueix un text «definitiu», i alhora, destinat al «públic», ni que, en principi, el «públic» es redueixi a un sol lector, és, d'una banda, un document autobiogràfic i, per tant, indispensable per construir el dia a dia de l'autor, però, de l'altra, és, des de Ciceró, passant per Mme. de Sevigné o per Mlle. de Lespinasse, fins a André Gide, un producte eminentment literari. De fet, un gènere que té les seves lleis de govern i que, com a tal, ha estat utilitzat, com a recurs formal, no sols per a la filosofia o per a la ficció novel·lesca, sinó també, com en el cas de Verdaguer, per a la crònica

10. Amb l'excepció de l'epistolari i de cinc articles, molt elaborats, apareguts pòstumament: la necrologia de Marià Aguiló (TO, I, 515-18), *Almoïna retornada* (TO, I, 543-545) i la famosa trilogia sobre Barcelona (TO, I, 549-557).

11. Sobre aquest dietari perdut, cf. J. MOLAS. «Un mirall al llarg del camí. Notes sobre l'epistolari de Jacint Verdaguer», dins *El redescobriment de l'edat moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*, en premsa.

excursionista. O, si bé ja molt diluït, per a la justificació autobiogràfica. Sense entrar en detalls, cal remarcar, pel que fa al del poeta de Folgueroles, dos fets: 1) Verdaguer, com és preceptiu, escrivia els seus textos epistolars sobre la marxa, però, en les ocasions més solemnes, feia, abans de la versió definitiva, un o més esborranys, que, no sé si per consciència literària o com a simple recordatori, solia conservar en el seu poder; 2) en molts casos, com en els anys d'adolescència, són autèntics succedanis literaris, en d'altres, com en els viatges atlàntics o andalusos, assaigs d'observació i de descripció de la realitat que explorava i que, més endavant, va desenrotllar en les *Excursions i viatges* o en el *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* i, per últim, al llarg dels 90, l'altra cara, la més íntima i descarnada, dels articles *En defensa pròpia*.

Els volums II i III reproduïxen les obres poètiques tal com les va deixar establertes Verdaguer, amb alguna variació i amb alguns annexos complementaris. Així, divideixen, segons el gènere, el volum miscel·lani sobre *Montserrat* aparegut el 1898-99 en les dues unitats que, de fet, el conformen i que, fins aleshores, havien tingut vida independent, cada una, amb dues edicions: la *Llegenda de Montserrat* (1880), la inclouen en el vol. II, i el conjunt de les llegendes, cançons i odes, que, amb moltes absències, havien constituït inicialment les *Cançons de Montserrat* (1880), l'inclouen, amb el títol general de *Montserrat*, en el III. Pel que fa a les dues edicions simultànies dels *Càntics*, una només amb la lletra i amb el títol simplificat, i l'altra amb el títol de *Col·lecció de càntics religiosos pel poble* i amb la lletra i la música de Càndid Candi, reproduïxen, després de donar-hi moltes voltes, no la primera, que és l'única coneguda fins ara, sinó la segona, més completa. I tant en el cas dels càntics com en el de *L'adoració dels pastors*, donen, pel fet de tractar-se de productes híbrids, la partitura, la teatral d'Enric Morera, a cura de Xavier Avinyoa, encara inèdita. Altrament, en els annexos del vol. II, reproduïxen la primera versió de *Lo somni de sant Joan*, no reeditada mai des que va veure la llum el 1881-82, i la reordenació, a cura de Pere Farrés, del que aquest anomena *Cicle de l'Atlàntida*, que comprèn el primitiu *Colom* i la primera versió de *L'Atlàntida* i els intents colombòfils frustrats dels anys 90 (nou *Colom*, *Christoforus*). Per diversos motius, el darrer volum, el IV, ha estat el d'elaboració més complexa. D'entrada, reuneix per primer cop i de manera sistemàtica, a cura de Ramon Pinyol, la *Poesia dispersa*, és a dir: les poesies publicades en vida i no recollides mai en volum a les quals s'han afegit, en

apèndix, les aparegudes després de la mort, en total una vuitantena, algunes del tot desconegudes.¹² Després, per ordre de composició, els quatre reculls que Verdaguer va deixar, en morir, pràcticament acabats, fins i tot amb un pròleg, i que van ser publicats «a despeses» de la revista *Pèl & Ploma (Al Cel)* i, dins, o no, de la sèrie d'«Obres pòstumes», per L'Avenç (*Els Jardins de Salomó* seguits del *Càntic dels Càntics*, *Perles del «Llibre d'Amic e Amat»*, *Eucarístiques*), tots ells comprovats minuciosament amb els manuscrits, fora del darrer, del qual no se n'ha conservat cap i que, per tant, reproduceix la primera edició d'Agustí Vassal. I, finalment, i en forma d'annex, la poesia que va deixar en un estat més o menys precari d'elaboració: el ms. 364, de la Biblioteca de Catalunya, a cura d'Isidor Cònsul, que conté la part més important de la producció juvenil de tipus amorós, jocós o simplement costumista i que, el 1924, va ser donat a conèixer per Matheu dins la seva edició d'obres completes, amb el títol de *Jovenívoles*, al qual s'ha afegit en apèndix una mostra de poemes de la mateixa època i procedent d'altres manuscrits; els reculls *Sants* i *Els pobres*, ja publicats dins la sèrie d'«Obres pòstumes», de L'Avenç, i revisats sobre el manuscrit per Ramon Pinyol; *Barcelona*, un recull que Verdaguer, pel que sembla, va posar en mans de Lluís C. Viada i Lluch i que Francesc Codina ha reconstruït amb penes i treballs en la seva tesi de doctorat i, per últim, *Espines i flors* i les tres obres recuperades el 1977 per Rosalia Guilleumas:¹³ *Brins d'espígol*, editada el 1981 per Amadeu-J. Soberanas i, ara, de nou per Isidor Cònsul; *Jesús-Amor* i *Al cor de Jesús*, que, amb les *Espines*, són les menys elaborades i que són publicades per primer cop a cura de Ramon Pinyol, les dues primeres, i de Pere Tió, la tercera.

12. Els tres únics intents realitzats en aquest sentit que conec, si bé poc sistemàtics i barrejant l'obra publicada amb la manuscrita, són *La mellor corona*, a cura d'A. Busquets i Punset i Ll. C. Viada i Lluch (Barcelona: Tipografia L'Avenç, 1902), i la tercera secció dels *Càntics* i les *Disperses*, de l'edició Matheu, sobre les quals ja he tingut ocasió de parlar.

13. Sobre aquests manuscrits, cf. R. GUILLEUMAS, «Trobada de les tres últimes obres de mossèn Cinto Verdaguer», *San Jorge*, núm. 100 (1977), 4-17; A.-J. SOBERANAS, «*Brins d'espígol*, una obra inèdita de Verdaguer», *San Jorge*, núm. 102 (1978), 67-73 (inclòs, com a pròleg i amb algunes ampliacions, en la seva edició del llibre publicada per l'Institut d'Estudis Tarraconenses, Tarragona: 1981); R. PINYOL I TORRENTS, «Entorn de dues obres inacabades de Verdaguer: *Jesús Amor* i *Cor de Jesús*», dins *Anuari Verdaguer*, vol. IX, Vic, 1999, p. 135-156; P. TIÓ I PUNTÍ, «Poesies inèdites de l'època de la crisi. A l'entorn del recull *Espines i flors*», dins *Anuari Verdaguer*, vol. XI, Vic, 2003, p. 259-80.

Abans d'acabar aquesta exposició, no sé si massa esquemàtica o, al revés, massa prolixa, voldria remarcar que cada una de les obres va precedida d'una introducció que, amb poques paraules, les necessàries, intenta d'analitzar la seva gestació i el seu sentit i que, de volum a volum, s'han fet cada cop més denses i precises. I que una empresa tan ambiciosa com aquesta no hauria estat possible sense disposar d'un bon equip de transcriptors i correctors (Maria Mercè Riu, Pilar Serra, Josep Torras) i, sobretot, sense disposar de la col·laboració de la majoria d'especialistes en exercici. Alguns, com Josep Massot i Muntaner, hi han col·laborat amb una introducció, d'altres, com Ricard Torrents, Ramon Pinyol, Pere Farrés i Pere Tió, amb més d'una introducció i, de manera especial, en la fixació o revisió dels textos. A més, en alguns casos, s'ha pogut comptar amb els resultats de tesis doctorals ja publicades, com la d'Andreu Bosch, o llegides i encara inèdites, com les de Lluïsa Plans i Francesc Codina. Malgrat l'interès que s'ha posat en la preparació dels materials i en la correcció de proves, s'han escapat alguns errors que seran degudament esmenats en futures edicions. De moment, el vol. IV dona nota dels advertits perquè el lector els pugui tenir en compte.